

D. COMAS D'ARGEMIR
Departament d'Antropologia
de Tarragona.
Universitat de Barcelona.
Institut Català d'Antropologia

LA FAMÍLIA TRONCAL EN EL MARC DE LES TRANSFORMACIONS SÓCIO-ECONÒMIQUES DEL PIRINEU D'ARAGÓ *

Un dels punts en el qual semblen estar d'acord els investigadors sobre la pagesia és el caràcter domèstic de la seva unitat de producció, aspecte que s'ha hagut de tenir en compte en establir les relacions que regeixen l'organització del treball a l'explotació camperola, així com altres consideracions com, per exemple, necessitats de consum, divisió del treball, activitats externes al treball agrícola, absència de càlcul remuneratiu i, àdhuc, grandària de l'explotació.

En aquest treball em proposo analitzar alguns aspectes de l'estructura familiar de la pagesia i de l'articulació dels grups familiars amb les unitats d'explotació, comunitats rurals i formació econòmica i social. Analitzaré, més en concret, el tipus de família coneguda com a família troncal, pròpia d'aquelles zones en les quals els patrimonis es transmeten de forma indivisa d'unes generacions a les següents.

Em centraré en la discussió de les condicions que determinen l'existència de les famílies troncales, així com en l'anàlisi dels factors que delimiten llur composició i el nombre de llurs membres. Aquestes condicions estan relacionades, sens dubte, amb el sistema de propietat i forma de transmissió hereditària, però també

* Una versió modificada d'aquest article apareix en el número 1 de la revista *Meridies*.

amb la lògica de funcionament i transformació del sistema social en el que es desenvolupen. Els diferents nivells d'articulació (sistema social, comunitats, grups familiars), així com les divisions de classe constitueixen els punts d'enfocament des dels que analitzarem les qüestions plantejades. Em referiré, finalment, a la família troncal en tant que model i discurs ideològic i intentaré mostrar com aquest model constitueix un aspecte ideal-normatiu de la cultura que, com a tal, serveix per a legitimar el sistema de propietat existent, així com el marc social en el que s'efectua l'activitat econòmica i es realitza la pràctica social.¹

La base empírica que sustenta aquest treball procedeix de les investigacions efectuades al Pirineu d'Aragó i, més en concret, a les valls d'Echo i Ansó. Es tracta de comunitats de pastors que fins fa uns vint anys practicaven la ramaderia transhumant i sostenien una agricultura bàsicament d'autosubsistència i de recolzament a la ramaderia. En els últims dos decennis el sistema s'ha vist fortament transformat en produir-se una acceleració amb l'impacte de les relacions capitalistes. Juntament amb l'emigració massiva en algunes zones, i a noves utilitzacions dels recursos existents (energia elèctrica i explotació turística, principalment), es produeixen canvis substancials en el sistema de producció agroramadera, així com en les unitats familiars que el sustenten. Malgrat la progressiva tendència a l'especialització del treball, aquest segueix essent familiar. En aquests moments, fins i tot, es produeix una coincidència gairebé total entre unitat d'explotació i unitat familiar, cosa que no succeïa abans, ja que algunes explotacions donaven feina a pastors per a la vigilància del ramat. Per això resulta interessant examinar la composició dels grups domèstics, així com els mecanismes de llur reproducció, pre-

1. Hem pres en consideració algunes de les propostes suggerides per investigadors de l'estructura familiar i sistemes d'herència en general, o de la seva concreció en l'espai pirinenc en particular. Ens referim als treballs de Louis Assier-Andrieu (1981), Georges Augustins (1981), Lutz K. Berkner (1972 i 1976), Pierre Bourdieu (1962 i 1980), John W. Cole i Eric R. Wolf (1974), William A. Douglass (1977), Agnès Fine-Souriac (1977), Jack Goody, ed. (1958), Jack Goody, Joan Thirsk i E. P. Thompson, eds. (1976), H. J. Habakkuk (1955), Hans Medick (1976), L. Valensi (1977) i Joan Bestard (1980).

nent com a punt de referència els processos que han modificat aquests aspectes.

* * *

A la franja nord de la Península Ibèrica existeix un clar predomini de la família troncal a les zones rurals, de manera que aquest tipus de família, vinculada a uns patrimonis que es transmeten de forma indivisa, defineix una de les institucions més rellevants per a entendre la vida econòmica, social i ideològica dels camperols que ocupen la franja pirinenco-cantàbrica. Ens referim a la *casa*, institució present a Galícia, Astúries, Santander, Euskadi, Navarra, Aragó i Catalunya.

En el cas del Pirineu d'Aragó, la casa ocupa sens dubte una posició central, puix que canalitza fins i tot la majoria de les relacions a nivell comunitari. Això és així perquè amb prou feines existeix cap família que no tingui propietats, per petites que siguin. En una zona on la ramaderia representa l'activitat econòmica principal, el fet que les pastures i els boscos siguin de propietat comunal facilita que fins i tot la gent amb béns patrimonials molt escassos pugui accedir a un dels mitjans de producció bàsics. Les terres de conreu (situades en el fons de les estretes valls o en terrasses construïdes a les vessants de les muntanyes) constitueixen, amb les edificacions, les eines de conreu, l'habitatge i el ramat, els béns familiars, transmesos gairebé sempre de forma indivisa d'una generació a la següent.

El que durant segles fonamentà la gran diferenciació social i econòmica de les famílies més riques va ésser el fet que aquestes posseïssin extenses propietats lluny del Pirineu, a zones com els Monegres i vall d'Ebre. D'aquesta manera, llurs ramats podien aprofitar les pastures comunals d'alta muntanya a l'estiu i pasturar a l'hivern en els predis privats. Així, a més d'obtenir dels béns comunals un benefici privat molt més considerable que el de qualsevol altre veí, podien cobrir completament el cicle de la transhumància hivernenca sense haver de recórrer al lloguer de pastures. Aquest fet, fonament de les divisions de classes, no contradiu el que ara assenyalàvem respecte al predomini de petites propietats, completades per la possibilitat d'accés als béns comunals.

En aquest context, la *casa* representa la institució on cristal-

litza l'associació entre família i patrimoni a través de la indivisibilitat d'aquest últim quan es transmet en herència. Per a definir-la d'alguna manera podem dir que la *casa* és tot allò que pertany a un grup domèstic i que constitueix l'explotació agroromana. És també, excepte en alguns casos, una unitat de producció i de consum que s'organitza en base al treball dels seus membres. En el seu si s'inscriuen les relacions familiars que, mediatitzades per les regles successòries, conformen uns grups domèstics de tipus troncal. Al mateix temps, el sistema d'herència contribueix a definir el paper de cada individu en el marc familiar, els valors de cada sexe, el sistema d'autoritat, el prestigi social i la pròpia direcció dels conflictes. Podem assenyalar, finalment, el paper de la *casa* com a eix primordial de l'enculturació, o transmissió dels valors culturalment acceptats.

L'herència indivisa és, doncs, un factor bàsic per a explicar la presència de famílies troncales. De tota manera, no proporciona l'explicació causal de la seva existència. Com assenyala L. Berkner (1976:71-72) la presència de lleis que afavoreixen el nomenament d'un hereu únic no permet explicar per si mateixa, per exemple, la variabilitat de formes d'assentament, que depenen també d'aspectes com el sistema de tinença de la terra, el costum o les condicions econòmiques. Dit d'una altra manera, el sistema d'herència (i, podríem afegir, el matrimoni) contribueix a *reproduir*, i no a generar, un determinat tipus de relacions socials, i precisament perquè aquestes relacions socials mediatitzen quelcom tan fonamental per a la pròpia existència del sistema social com és la transmissió de la propietat privada, podem dir que el sistema d'herència i el tipus de família que fonamenta han d'ésser interpretats a la llum del significat que adquireixen en un context social històricament determinat.

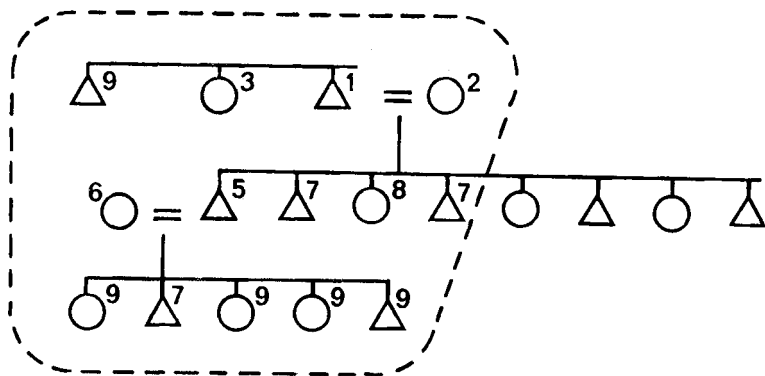
Parlar de causalitat d'una institució significa que hem de buscar la lògica de la seva existència en un moment i context social determinats. Així, una determinada pràctica social pot estar vestida d'una significació diferent en moments històrics diferents, malgrat que la forma de realitzar-se no hagi variat substancialment amb els anys. Amb la qual cosa estem tornant a aquella vella distinció (tan sovint oblidada) entre forma i estructura, entre els aspectes formals d'unes relacions i el contingut de les mateixes.

Tornant al tema de la família troncal al Pirineu d'Aragó, pot

resultar pertinent aquesta distinció entre forma i estructura comparant tan sols la situació d'aquest tipus de família a l'actualitat amb la que existia a principis d'aquest segle. Durant aquest període han variat tan substancialment les condicions de producció, l'univers cultural en el que es realitza la pràctica social i els propis mecanismes de reproducció del sistema, que podem afirmar que es tracta d'un procés complex, amb profundes transformacions estructurals, en el que la família troncal adquireix una nova significació.

Des d'un punt de vista formal, podem afirmar que avui segueix existint la família troncal al Pirineu, encara que sigui de tipus restringit. Efectivament, a principis de segle, per exemple, un grup domèstic solia ésser integrat per un «tronc» o nucli, constituït per una unitat conjugal a cada generació, més unes «branques» integrades per els germans/-es solters de l'hereu de cada generació augmentades de vegades amb la presència d'algun criat/-ada que convivía amb el grup familiar (*cf.* diagrama núm. 1):

Diagrama núm. 1
GRUP DOMÈSTIC TRONCAL AMPLI

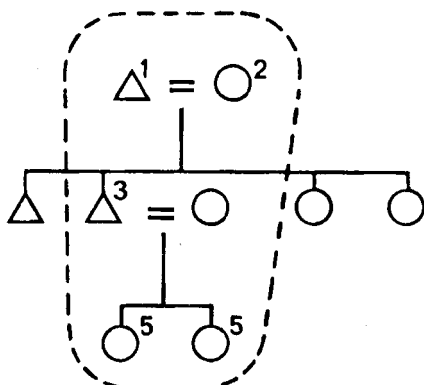

1. <i>amo</i>	4. <i>tión</i>	7. <i>mozo</i>
2. <i>dueña</i>	5. <i>heredero</i>	8. <i>moza cabaleros</i>
3. <i>tiona</i>	6. <i>joven</i>	9. <i>fills del heredero</i>

En contrast amb aquestes unitats familiars integrades per un nombre creixent de components, en els últims vint anys aquest nombre ha tendit a reduir-se considerablement (cf. diagrama núm. 2):

Diagrama núm. 2

GRUP DOMÈSTIC TRONCAL RESTRINGIT

1. <i>amo</i>	4. <i>joven</i>
2. <i>dueña</i>	5. fills del <i>heredero</i>
3. <i>heredero</i>	

Els homes i dones solters han tendit a desvincular-se de llur grup familiar natal, emigrant des de molt joves de manera definitiva. Aquest fet, acompanyat d'una restricció en el nombre de naixements, ha provocat una reducció considerable del grup familiar que sol limitar-se únicament al «tronc» pròpiament dit, i està desprovist de les seves «branques» laterals. Al mateix temps, s'han produït canvis considerables en el sistema d'autoritat, rols familiars, jerarquia interna, etc., de manera que avui dia, la influència de les opinions de les generacions més joves, abans supeditades a un estricte control patern, és més gran. Tot això acompanyat d'una crisi dels valors associats al treball agroramader, d'una crisi del propi sistema d'herència (els pares veuen limitada

l'acció de l'hereu perquè llurs fills prefereixen altres alternatives de treball), i de la creixent dificultat que tenen els hereus per contraure matrimoni.

Tots aquests elements, que una anàlisi estrictament funcionalista permet detectar, comparar i correlacionar, constitueixen, per la seva banda, indicadors substancials d'un canvi a la família troncal, canvi que transcendeix els aspectes formals i afecta la seva mateixa estructura, és a dir, el contingut d'aquestes relacions formals. Analitzarem aquesta qüestió amb més deteniment, considerant l'evolució de l'estructura familiar com a part d'un procés més general.

La família troncal al Pirineu d'Aragó. Anàlisi d'un procés

Un dels aspectes més significatius respecte a la necessitat d'interpretar la família troncal a la llum del context socio-històric emergeix de l'anàlisi dels seus mecanismes de reproducció. Aquests mecanismes estan relacionats, sens dubte, amb les regles i estratègies per al nomenament de l'hereu i per a la realitat del matrimoni d'aquest, però també amb el destí de tots aquells que no són afavorits per l'herència.

Si prenem com a referència tots els components d'un mateix grup generacional, només dos individus de cada grup familiar poden convertir-se en transmissors de la família troncal i del patrimoni associat amb ella: un com a hereu/-eva de la casa; l'altre com a esposa o marit de l'hereu d'una altra casa. Matemàticament, la resta dels germans queda exclosa d'aquesta possibilitat i tenen dues alternatives: desvincular-se del grup familiar natal, en casar-se o independitzar-se, o bé romandre en el grup familiar natal en estat de solteria. Només en una proporció molt baixa, els no hereus («*se casan solteros*», segons expressió anso-tana) aconseguen romandre en el poble, fundant noves famílies troncales.

La dinàmica de funcionament de la família troncal es basa tant en la perpetuació del tronc familiar com en l'expulsió a cada generació dels individus no hereus. Aquests han constituït, en els moments d'expansió econòmica o política (re població durant la Reconquesta, colonitzacions i desenvolupament industrial), la base

humana d'aquelles realitzacions. Per consegüent, si considerem el grup familiar en termes de la seva posició respecte a l'economia política podem col·legir que troncalitat i nuclearitat es complementen i es troben en mútua interdependència.

Segons els costums locals, avalats pels *Fueros* tot individu no hereu té dret a quedar-se a la llar natal mentre resti solter i «*trabaje a beneficio de la casa*». Això significa també haver de realitzar les feines considerades de segon ordre i més ingrates. El fet que puguin posseir alguna parcel·la en propietat, ramat o diner no modifica el que diem (des d'un punt de vista estructural), ja que aquestes possessions acaben revertint al tronc familiar, a través de l'herència en favor dels nebots. Doncs bé, la quantitat d'individus que podem trobar a cada grup domèstic és relacionada amb les oportunitats de treball existents a nivell local o, fins i tot, en zones més llunyanes. Així el nombre d'individus solters acostuma a ésser abundant en moments de contracció econòmica i política, com el que va caracteritzar l'època posterior a la Guerra Civil espanyola i, en bona mesura, tot el segle XIX i inicis del XX, moments en els quals, malgrat tot, quedar-se a casa significava seguretat de feina i manteniment, i només el fet de casar-se o de trobar feina fixa (cosa ben difícil si no s'emigrava) constituïen raons fonamentals per abandonar la casa natal. La família troncal, aleshores, resulta ampliada, en incorporar i subsumir els individus cèlibes.

La *família troncal àmplia*, la constituïda pel tronc i per totes les seves branques, i que aconsegueix reproduir-se durant generacions mitjançant complicades estratègies hereditàries i matrimonials, aquella que, en paraules de W. A. Douglass referint-se al País Basc, adopta una «distribució trigeneracional» (1977:71) té la seva raó d'ésser en el context d'un sistema productiu amb predomini del sector agrari i limitades oportunitats laborals fora d'ell. En aquestes circumstàncies, ésser hereu constitueix un verdader privilegi (en termes relatius és clar) per al qual resulta decisiva la voluntat d'un pare que és també un verdader patró per als membres de la seva família. Es tracta d'un context social, en definitiva, amb nulla o dèbil implantació de les relacions capitalistes de producció, escassa industrialització i una agricultura de tipus «paleolític», com diria Eric Wolf (1971).

La situació de l'Estat espanyol en els inicis del segle XIX s'a-

dapta a aquesta caracterització: existia un fort predomini del sector agrari i únicament a Catalunya i Euskadi s'havia iniciat un procés d'industrialització, que absorbia bàsicament la mà d'obra procedent de l'entorn rural immediat. En aquests moments el Pirineu es trobava superpoblat: el creixement demogràfic que s'havia produït a finals del segle XVIII anava acompanyat d'una falta d'opcions laborals a nivell regional. Qui no era hereu/-eva, o no aconseguia casar-se amb un hereu/-eva, només podia provar fortuna en terres llunyanes («*hacer las Américas*») o bé quedar-se solter amb la seva família. Alguns joves matrimonis, tentant la sort, van intentar quedar-se a llur mateix poble, esbancant terrenys comunals, que es cultivaven no sense conflictes i tensions veïnals.²

El problema fonamental per a les famílies camperoles era la necessitat de mantenir un equilibri entre la grandària de l'explotació (terra i bestiar), la força de treball disponible (membres en actiu del grup domèstic) i el nombre de consumidors. El bestiar i llurs productes es destinaven a la venda, mentre que la producció agrícola es dirigia al consum propi i al manteniment de la ramaderia. Com tota producció destinada a l'autosubsistència, es caracteritzava per la diversificació: les activitats agrícoles eren laborioses, complexes i necessitades d'una considerable aportació de treball. Qualsevol parcel·la explotable era explotada, per petita, costeruda i llunyana que fos. El bestiar de llana, sotmès a un règim de transhumància, requeria una atenció constant. El diner circulava poc, per la qual cosa s'aprofitava qualsevol feina remunerada que pogués realitzar-se. Els treballs domèstics adquirien també un volum considerable. A tot això s'hi podia arribar gràcies a la força de treball que la família troncal àmplia subministrava. Per un altre cantó, en disposar d'una força de treball abundant, es convertia en lògica l'estratègia d'augmentar al màxim la producció, encara que fos a costa d'una gran inversió de temps i de treball, d'una escassa rendibilitat, per tant. Lògica era també la idea que la fragmentació patrimonial portaria a la ruïna les diferents famílies, en posar en perill el delicat equi-

2. El mateix procés es va produir també a altres zones del Pirineu (Cf. G. Augustins, 1981:21).

llibri per al qual es mantenien les explotacions. L'elecció d'un hereu únic es presentava així com un imperatiu del sistema i el control del seu matrimoni com una necessitat de la casa. Els altres germans, socialitzats amb aquesta idea, no podien fer altra cosa que considerar també com a lògica llur situació de discriminació, imputada a l'atzar genealògic (no ésser home, o no ésser primogènit) i ja des de molt joves orientaven llurs expectatives cap al matrimoni (les dones, especialment) o cap a alternatives forànies que els erradicarien lluny de llur comunitat d'origen.

De tota manera, aquestes consideracions generals no s'apliquen de la mateixa manera a totes les *cases*. Hem assenyalat la necessitat d'analitzar l'estructura familiar a partir de la significació social que li confereix el context sòcio-històric en el que es troba. Estem intentant mostrar que les condicions diferencials d'aquest context poden traduir-se en variacions en la grandària i composició del grup domèstic i, fins i tot, en el contingut de les seves relacions internes, la qual cosa ens obligava a diferenciar els aspectes purament formals dels pròpiament estructurals. Però l'anàlisi resultaria incompleta si aquestes mateixes distincions no les apliquéssim a un altre nivell, a l'univers més restringit (l'escenari del qual se situa a les comunitats veïnals) en el que operen les interaccions familiars i en el que les diferències existents entre elles adquireixen rellevància. En aquest nivell no podem parlar de *la casa*, sinó de *las casas*, en plural. No són iguals les cases que posseeixen moltes terres i bestiar i lloguen pastors per a la seva cura, que aquelles altres els membres de les quals s'han d'oferir com a pastors per a les primeres, o aquelles que utilitzen bàsicament la força de treball familiar. Aquestes diferències en els recursos de cada família, expressades en termes de relacions de classe, constitueixen, per la seva banda, condicions que determinen, no sols la grandària i composició del grup domèstic, sinó també el significat social d'aquest grup domèstic. Tornem de nou a la franja pirinenca i a la situació existent a començaments de segle.

A Ansó existia una forta diferenciació social. Les cases més riques (amb propietaris absentistes o no) recorrien a la utilització de *criados* per a tenir cura dels ramats, llaurar els camps i atendre les qüestions domèstiques. En un altre lloc he calculat, en base al cens ramader de 1890, com les quinze cases ansotanes més riques

donaven feina a un total de cent vint-i-cinc criats o pastors (Cf. Comas d'Argemir, 1978:303). En aquesta època hi havia, en canvi, una sola casa a Echo realment potent, la qual, juntament amb altres de menor rellevància, donaven feina a unes vint-i-cinc persones (aquesta diferència explica perquè a Ansó hi havia un major nombre de cases qualificades com a «molt pobres» i perquè també a Ansó ha emigrat molta més gent, cosa que veurem més endavant).

A més de posseir els patrimonis més extensos, les cases més riques acumulaven les parcelles més àmplies, fèrtils i pròsperes als nuclis de població. La grandària de llurs ramats era superior als mil caps de bestiar de llana. Podien contractar entre un mínim de tres i un màxim de quinze pastors o *criados* als que es retribuïa amb aliments i salaris molt baixos. En alguns casos, el propietari controlava directament la feina que s'havia de fer, en altres predominava l'absentisme. Aquests últims solien ésser els que més terres posseïen, tant en els nuclis pirinencs com, sobretot, fora d'ells, i a més tenien interessos en el món urbà: alguns exercien professions liberals o tenien càrrecs polítics, accions a empreses, etc. La possessió de propietats agrícoles i ramaderes era considerada com una inversió segura i estable davant les altres activitats, més especulatives, encara que potser amb beneficis més elevats.

Les estratègies familiars de les cases més riques consistien en assignar a cada fill la continuació d'una de llurs activitats. Hem pogut comprovar que és en aquestes cases on es complia de forma més rígida la norma de la indivisibilitat del patrimoni agrari i del nomenament de l'hereu en l'home primogènit. Les raons d'aquesta estratègia no són difícils d'establir: l'herència indivisa contribueix a mantenir una posició privilegiada a nivell comunitari, en un context on la terra constitueix un bé escàs, i la família troncal àmplia, per la seva part, constitueix la base social amb la que es sustenta tal posició, en assignar diferents rols a cada membre de la família, bàsics per a la reproducció del conjunt social. L'hereu constitueix una anella en la cadena de transmissió de les propietats; els no hereus, educats per a exercir professions liberals, representen els contraforts dels murs sobre els que s'asentien les relacions de propietat: notaris, metges, advocats, polítics, educadors... sancionen i legitimen les pràctiques socials, ju-

rídiques o econòmiques que reproduïxen i donen continuïtat al sistema.

Les cases *medianas*, segons concepció local, eren les que mantien una major proporció entre la grandària de la família, la quantitat de terres cultivades i el nombre de caps de bestiar. El grup domèstic subministrava la mà d'obra necessària per al funcionament de l'explotació. La jerarquia familiar, fonamentada en la posició de cada individu respecte a l'herència, servia de base també per a la divisió del treball. Els *tiones* s'encarregaven de les feines més ingrates o menys desitjades, com era la cura del ramat, especialment quan això implicava estar allunyat del nucli de població (a l'estiu als ports de muntanya i a l'hivern a la TIERRA BAJA). El *heredero* i els seus germans s'encarregaven també del bestiar en els moments necessaris i s'adjudicaven bàsicament les feines agrícoles. El *amo* supervisava la feina dels altres i ell mateix s'encarregava de moltes tasques i controlava directament la venda del bestiar. Les dones eren les encarregades de tot el treball domèstic, el cultiu dels horts, la cura dels animals de corral i la participació en les tasques agrícoles sempre que es requerien braços en abundància.

Les cases que disposaven d'una quantitat de terres mitjana (entre 5 i 10 hes) i de capital suficient per anar ampliant el ramat, gaudien de períodes de prosperitat en aquells moments del cicle familiar en els que es disposava de força de treball jove i abundant. Si hi havia *tiones* quedava assegurada la cura del bestiar i els altres membres del grup domèstic es podien dedicar a les tasques agrícoles i casolanes; si no n'hi havia, es podia recórrer al contracte d'un pastor, o bé optar per disminuir la grandària del ramat; si, en canvi, la força de treball era excessiva per a les possibilitats d'ampliació de la hisenda, alguns dels més joves buscaven feina fora d'ella.

En aquest segon cas, la família troncal àmplia proporcionava la base de treball de l'explotació, en unes condicions en què les activitats agrícoles i ramaderes, diversificades i extensives, requerien la utilització d'una quantitat considerable d'energia humana. La troncalitat i la institució d'un únic hereu, sublimades com la salvaguarda de la integritat patrimonial, adquireixen aquí una nova significació: assignen el seu lloc a cada individu, legitimen la pràctica social i ofereixen el marc en el que es desenvolupa

l'activitat econòmica. En aquesta classe de família és on millor es poden constatar les curoses estratègies hereditàries i matrimonials, el cúmul de drets i obligacions que adquireix l'hereu, els complicats *arreglos* per a decidir la quantia de les dots. Per això s'han convertit en el model-tipus, base d'anàlisi de juristes, economistes i antropòlegs, a partir de la qual s'han realitzat generalitzacions a nivell de sistema.

Queden per analitzar les cases més pobres, que eren precisament les més nombroses (a Ansó representaven un 74 % respecte al total de cases existents a principis de segle. A Echo arribaven al 60 %). Difícilment podien viure a base de llur propi patrimoni. Si s'exercia un ofici, es disposava d'un petit comerç o s'aconseguia una ocupació oficial (carter, algtzuir, guàrdia municipal...), s'aconseguien petites remuneracions addicionals que complementaven la insuficiència de l'explotació. D'altra manera, resultava obligat llogar-se com a pastor a una altra casa, realitzar qualsevol feina que els presentés per a obtenir jornals, col·locar-se al servei domèstic, recórrer al contraban o a la venda de productes recollits (llenya, bolets, te de roca) i, en últim extrem, emigrar. La majoria d'aquestes cases es mantenien en un equilibri precari que qualsevol circumstància podia trencar. Els membres del grup domèstic podien combinar-se per a realitzar aquestes activitats i multiplicar d'aquesta forma les fonts d'ingressos que, en qualsevol cas, eren summament baixos. Els més joves anaven a França per treballar durant l'hivern, tornant al poble per ajudar en la multitud de tasques que hi havia durant l'estiu. Aquesta forma d'emigració (que no és desconeguda a les cases *medianas*) proporcionava alleujament a aquestes cases, ja que durant una bona part de l'any no havien de subministrar la manutenció d'alguns de llurs membres i, en canvi, podien comptar amb ells quan s'acumulava la feina a l'explotació domèstica.

A les cases més pobres, l'aplicació de la normativa hereditària resultava molt més flexible (Cf. Comas d'Argemir, 1980:46-50) malgrat que es compartia la ideologia de la indivisibilitat patrimonial i es considerava que l'home primogènit era qui, per dret i per costum, s'havia de fer càrrec de la hisenda. Malgrat tot, qui havia nascut primer era també qui primer estava en disposició d'anar a treballar, i si el primogènit aconseguia una ocupació estable era poc probable que l'abandonés per tornar a

casa. Un germà o germana més jove era qui, aleshores, es quedava amb els pares i es feia càrrec de la hisenda, amb la qual cosa variava substancialment el significat de l'elecció de l'hereu així com la composició del grup familiar.

A les cases menys afavorides en la distribució dels recursos, la família troncal àmplia resulta de la pressió de població a unes unitats familiars que són, al mateix temps, unitats de treball (Cf. Medick, 1976:308). A més de compartir algunes de les funcions que hem assenyalat per a les cases *medianas* (assignar els rols familiars, ésser marc de l'activitat econòmica), la família troncal àmplia constitueix un mitjà de defensa contra la pobresa (encara que no permeti sortir-se'n): el nombre elevat de components augmenta la capacitat de cooperació, constitueix una espècie de seguretat social davant possibles accidents, malalties o morts, assegura la capacitat de treball en els moments necessaris, al mateix temps que diversifica la possibilitat d'obtenció de salaris.

Recapitulant, podem assenyalat que la família troncal àmplia constitueix una unitat social que, relacionada amb el sistema d'herència indivisa, serveix de base per a la conformació d'unitats de producció camperoles en el context d'una formació econòmica i social amb una dèbil (o molt localitzada) implantació de les relacions capitalistes, de manera que la producció agrària es manté a nivells poc més elevats que la mera subsistència i els nuclis urbans presenten un creixement moderat que no permet absorbir en llur totalitat els excedents humans de les zones rurals. En aquestes circumstàncies, la família troncal àmplia, que jerarquitzava les seves pròpies relacions internes i fonamenta la desigualtat entre els seus components, posseeix un contingut i significació diferents per a cada grup social, considerant les jerarquies que entre unes i altres famílies s'estableixen, però comparteix, d'altra banda, una mateixa funció: la de servir de base per a la reproducció de les relacions existents: Parafrasejant J. Goody (1976), podem dir que els més rics transmeten llurs possessions i els més pobres llur capacitat de treball.

* * *

La *família troncal restringida* sorgeix després d'un procés en el que progressivament desapareixen, es formulen o modifiquen les

relacions a l'interior dels grups familiars, conseqüència lògica de les transformacions de les condicions generals de l'economia política.

Ens referim al procés de progressiva extensió de les relacions capitalistes de producció a tots els sectors econòmics. Aquest procés, del que és difícil establir els seus inicis amb exactitud, i que es realitza de forma no homogènia, va resultar interromput a Espanya amb la Guerra Civil i els anys de postguerra, fins que el govern franquista afrontà la política de liberalització econòmica i de *desarrollismo* que va tenir la seva clara plasmació a partir de la dècada dels seixanta, encara que s'havia iniciat en els anys immediatament anteriors. Les fortes repercussions socials, polítiques i econòmiques de l'aplicació d'aquest tipus de política no ens han de fer oblidar que constitueix, de fet, la continuació d'un procés iniciat amb anterioritat i que el propi franquisme no va poder obviar, en un clar intent de legitimar els interessos de classe que van conduir a la instauració d'una dictadura. Aclarit aquest punt, hem de subratllar, això sí, el caràcter traumàtic i desequilibrat del *desarrollismo* i per tant, el desencadenament conjunt d'una multiplicitat de factors que, en un curt període de temps, precipitaren situacions de crisi a institucions de caràcter local, regional o estatal. Per això, hem d'analitzar aquestes situacions, no tant per a distingir un «abans» d'un «ara» a la manera funcionalista, com per ésser reveladores dels diferents factors econòmics, socials, polítics o ideològics que incideixen en l'evolució de les institucions concretes (com és el cas de la família troncal), factors que es manifesten de forma més nítida en alguns moments, tal com passa a la dècada dels anys seixanta, que, per aquest motiu, prenem en consideració.

Al Pirineu d'Aragó, com en molts altres llocs del paisatge agrari, les principals transformacions a nivell familiar, local i regional es manifesten sense palliatius en aquesta dècada dels seixanta; malgrat tot, entre 1920 i 1930 es comencen a albirar alguns canvis de forma nítida. Vegem algun de llurs signes: les emigracions temporals dels joves comencen a prendre, en alguns casos, caràcter definitiu; al costat de les emigracions al continent americà, sorgeix la tendència a anar a aquelles ciutats espanyoles que comencen a oferir oportunitats d'ocupació laboral. Les noies troben fàcilment feina a Barcelona com a minyones a les cases de la

florent burgesia. Els joves es reparteixen entre les indústries catalanes i les feines en comerços i tallers de Saragossa i Osca. Els grups familiars del Pirineu, en desproveir-se d'efectius humans, han d'assumir noves estratègies econòmiques: s'abandonen, per exemple, les parcelles que, per llur petita dimensió o llunyania, resulten poc rendibles. Són aquests, a més, anys d'or per al contraban i, per tant, hi ha una més gran circulació monetària. Els ramaders més potents comencen a liquidar llurs ramats, puix que amb tot això els sous dels pastors augmenten i no estan disposats a invertir capital ni massa preocupacions en unes hisendes que els proporcionen guanys marginals i que només resulten rendibles a partir de la vella estratègia de mantenir una ramaderia extensiva amb baixos costos de producció.³

Els canvis en la forma d'aplicar el sistema d'herència, en els rols familiars, en el matrimoni, etc., que relatem més avall es comencen a manifestar també durant aquests anys. La Guerra Civil i la immediata postguerra van suposar la tornada a una situació similar a la de començaments de segle. La reconstrucció dels habitatges, dels camps de conreu, dels ramats, ocupa uns primers anys presidits per la por callada d'uns o pel triomfalisme dels altres, moderat en tot cas pel fet que amb prou feines si hi ha unitats familiars que no contin amb algun mort, exiliat o desaparegut. Durant vint anys, el panorama gairebé no canviarà, fins que s'inicia el procés de *desarrollismo* al qual alludíem anteriorment.

Una de les característiques que s'han de destacar del desenvolupament industrial més recent és d'haver-se efectuat de forma molt ràpida i seguint el model de concentració de les indústries en unes poques ciutats, la qual cosa ha generat el moviment migratori més important produït a Espanya durant els últims dos segles. La indústria interior comença a absorbir la mà d'obra que fins aquest moment es concentrava al camp o havia d'emigrar a l'estranger (Amèrica, països europeus). Es produeix una elevada demanda de productes agrícoles que el sector agrari no pot abastir

3. Un *mayoral*, màxim responsable del ramat d'un propietari, cobrava el 1900 un total de 200 pessetes l'any, més la manutenció, que consistia en pa, vi, cebes, patates i greix de porc i de be. L'any 1930 aquest salari havia pujat a 720 pessetes any.

amb les seves estructures tradicionals, i aquestes estructures entren en crisi en el moment que apareix com a evident i necessària llur transformació, en el moment que criteris i estratègies de tipus capitalista estendran llurs tentacles fins al propi si de les explotacions agrícoles i ramaderes. La capitalització de les explotacions camperoles (que no implica, necessàriament, que deixin de sustentar-se en una organització de tipus familiar) no és només una resposta als estímuls d'obtenir una major productivitat, sinó també a la necessitat de substituir la mà d'obra, cada cop més escassa i cara.

Deixant de banda les repercussions que al Pirineu d'Aragó s'han generat en el pla econòmic, centrem-nos de nou en els grups familiars, començant per analitzar l'espectre comunitari.

Als anys seixanta, amb prou feines quedava cap de les cases potents, que durant aquests anys acaben de liquidar les hisendes, especialment aquells propietaris que posseïxen (ells mateixos o llurs descendents) altres alternatives professionals en nuclis urbans. Les explotacions de patrimoni més escàs desapareixen també, fonamentalment per falta de capacitat d'inversió: quan les demandes de consum augmenten i es trenca l'autosubsistència resulta impossible viure de petits ramats. Només subsisteixen la majoria de cases *medianas*: algunes han modificat llurs explotacions seguint criteris de tipus empresarial buscant una major rendibilitat; altres segueixen vinculades als patrons tradicionals i complementen els ingressos necessaris amb la realització de treball extern.

A les cases que encara subsisteixen s'ha reduït considerablement la força de treball disponible. Els fills solters han tendit a desvincular-se del grup domèstic, emigrant ja des de molt joves de forma definitiva, sense poder comptar doncs amb llur aportació de treball. Com a conseqüència d'això mateix, tendeix a desaparèixer aquella figura del *tió* que, com hem vist, tenia al seu càrrec la vigilància del ramat. La família troncal, per tant, es veu desproveïda de les seves branques col·laterals, adoptant el tipus que denominàvem com a restringit.

La nostra hipòtesi és que la família troncal restringida *no* és una versió reduïda de l'àmplia, simplement per comptar amb menys nombre de membres. Estructuralment, posseeix una significació diferent: les seves relacions internes reflexen la crisi

profunda que afecta el propi sistema i les condicions de la seva reproducció. L'adequació als nous requeriments productius fa més funcionals les unitats familiars, amb una més gran flexibilitat i independència de llurs membres, la qual cosa és incompatible amb tot el complex bigarrament de vincles i compromisos mutus inherents al sistema d'herència, tal com s'ha practicat tradicionalment al Pirineu d'Aragó. Les pròpies dificultats en la transformació de les explotacions i l'augment de les alternatives laborals al marge de la ramaderia han estat en conjunt factors decisius per a l'esllavissament i la dissolució de les primitives relacions familiars. I un reflex clar d'això el constitueixen la crisi de reproducció d'aquestes relacions, o la interrupció de la cadena generacional que assigna llur continuïtat.

En primer lloc, trontolla aquell vell costum de nomenar hereu l'home primogènit, amb tots els drets i obligacions mútues que això comportava. Haver de dedicar-se a les terres i al ramat es considera més un inconvenient que una altra cosa, una alternativa entre moltes altres. Així doncs, l'elecció de l'hereu no depèn tant de les preferències dels pares, orientades culturalment cap a l'home primogènit, com de la decisió d'algun dels fills de *voler* romandre a casa i continuar l'explotació familiar. Molts opten per abandonar aquesta alternativa, mentre d'altres romanen lligats, per una espècie d'obligació moral, al tronc casal.

Si ésser hereu no es considera cap avantatge, conseqüentment tampoc no es considera com a tal el fet de casar-se amb un hereu. De fet, les dones han estat les primeres en acusar les contradiccions d'una institució en procés de transformació, i algunes d'elles han preferit des de fa uns anys, forjar llur vida lluny de la casa. Hi ha diferents motius: per raó del sexe, s'han vist discriminades respecte a l'herència, puix que només l'absència d'homes els ha donat accés als béns patrimonials. Llur paper social s'ha hagut de desenvolupar, per tant, dins la família de llur espòs, i no sempre resulta fàcil la convivència, ni la feina, gratificadora. Davant l'alternativa de quedar-se solteres a casa com a filles o com a germanes, o anar com a esposes a casa d'altri, han preferit, de vegades, una tercera via, vinculada a la vida a nuclis urbans. Aquesta actitud no és nova i fins fa uns anys (posem de nou com a frontera la dècada dels seixanta), es palliava en part casant l'hereu amb alguna jove d'algun petit llogarret veí o casa dispersa (anar

a viure a la *villa* significava millorar). Però aquesta solució es mostra ara disfuncional: d'aquí l'existència d'un bon nombre d'homes hereus que no han pogut contraure matrimoni.

La solteria dels hereus serà motiu del tancament de moltes cases en un futur pròxim. Comprovem aquesta afirmació examinant els motius pels quals a Echo i Ansó s'han tancat algunes cases en el període comprès entre 1924 i 1975, per veure, a continuació, les expectatives de continuïtat de les cases obertes i en funcionament avui dia.

En un període de cinquanta anys (de 1924 a 1975), s'han tancat 74 cases a Echo i 148 a Ansó (és a dir, exactament el doble). Els motius, en cada cas, han estat els següents:

<i>Motiu de tancament de les cases</i>	<i>N.º cases tancades (1924-1975)</i>	
	<i>Echo</i>	<i>Ansó</i>
Emigració de tot el grup familiar	14	20
Defunció matrimoni sense fills	10	20
Defunció hereu solter	16	31
Emigració de tots els fills	16	55
Uns fills emigren i altres es casen a una altra casa	18	22
TOTAL	74	148

Com podem comprovar, l'emigració ha estat molt superior a Ansó que a Echo; també, el nombre de cases que s'han tancat per quedar-se l'hereu solter. Les causes d'aquesta diferència són múltiples, però en podem assenyalar dues com a més importants. A Ansó, com ja hem comentat més amunt, hi havia a principis de segle moltes més cases pobres que a Echo, pastors la majoria dels ramaders més rics (dels quals també n'hi havia més a Ansó). Els individus de les cases més pobres són els primers que van emigrar en obrir-se possibilitats de treball en els centres industrials. Els propietaris absentistes, per altra banda, van anar liquidant llurs hisendes quan els salaris dels pastors van començar a

pujar. L'altra raó important és que a Echo ha estat possible reorientar les explotacions ramaderes a base de recursos de la pròpia vall (canvi del conreu de cereal per farratge, canvis en el tipus de ramats i tendència a la monoproducció ramadera), mentre que a Ansó això és impossible, per causa del caràcter accidentat de la seva vall i l'escassa disponibilitat de terres conreables: els ramaders ansotans s'han vist obligats a reforçar i millorar el sistema transhumant tradicional a base d'inversions de capital més grans, la qual cosa actua de forma selectiva respecte als qui disposen de menys recursos. Per això avui queden moltes menys cases a Ansó que a Echo i l'amenaça per a llur continuïtat és molt més greu. Vegem-ho a continuació.

El 1975, a Echo hi havia 148 cases obertes, i a Ansó 134. Vam considerar que oferien una possibilitat aquelles cases amb joves menors de 30 anys, i vam examinar la situació de la resta. El resultat va ésser el següent:

	<i>Echo</i>	<i>Ansó</i>
<i>Nombre total de cases (1975)</i>	148	134
Cases amb joves menors de 30 anys	97	57
Cases que no tenen perspectiva de continuïtat, de les quals	51	77
matrimonis sense fills	6	14
hereu solter	43	56
emigració de tots els fills	2	7

El quadre anterior ilustra suficientment el que anàvem assenyalant respecte a la crisi de reproducció de les unitats familiars, una crisi que s'ha d'entendre en termes de problemes que afecten el sector agrari i ramader, i de la diferent posició estructural de les explotacions camperoles familiars en el marc de la formació econòmica i social que, en aquests moments, no només ha perdut pes específic en termes absoluts (menor nombre de persones en el sector primari), sinó també relatiu (valoració de la importància d'aquest sector en el sistema econòmic). Però, a més, amb la capitalització creixent de les explotacions camperoles,

aquestes passen a ésser font de mà d'obra per a la indústria. Les unitats familiars, per tant, perden efectius, però aquesta pèrdua es produeix d'una manera no selectiva: des del punt de vista familiar hauria estat culturalment lògic que emigressin aquells individus que ja ho feien en determinades èpoques de l'any, de forma temporal i, en canvi, aquesta lògica cultural ha resultat trencada pel gran nombre de casos en què ha emigrat la totalitat dels components de la generació de recanvi.

Per aquestes raons (que alludeixen al significat de la família en termes de sistema) assenyalàvem que la *família troncal restringida* ha d'ésser interpretada com a un tipus de família diferent a la *família troncal àmplia*. Però s'han d'afegir altres aspectes: els seus components no són els mateixos; ha variat en gran mesura el significat del matrimoni. El sistema d'autoritat i relacions internes també s'ha vist alterat, en concedir-se una menor importància a l'experiència i la tradició i valorar-se, en canvi, els nous coneixements o la capacitat d'iniciativa. La família troncal restringida, finalment, es troba afectada d'una crisi en els seus mecanismes de reproducció, la qual cosa interromp la continuïtat d'un bon nombre d'unitats familiars. ¿Podem dir que tots aquests factors indiquen una dissolució dels principis sobre els que es fonamenta la troncalitat i que el tipus de família restringida no constitueix més que una fase d'aquesta dissolució progressiva? És possible que això sigui així i que, en un futur, la troncalitat deixi pas a un altre tipus de sistemes familiars. De tota manera, pensem que això no entra en contradicció amb la base d'argumentació d'aquesta comunicació: que la família troncal pot assumir significats estructuralment diferents, malgrat que conservi idèntiques qualitats formals. La dissolució d'aquests mateixos principis formals evidencia d'una manera molt més nítida l'adequació de les institucions als processos més generals del context social.

* * *

Finalment, voldria referir-me a un aspecte que s'haurà de desenvolupar més àmpliament en un altre lloc, però que, per basar-se en el que s'ha exposat anteriorment, sembla pertinent esmentar. Es tracta de comentar breument el model mateix amb el

que normalment es representa la família troncal. Es tracta d'un model que acostuma a adoptar la forma trigeracional del tronc i inclou tots els possibles collaterals. Correspon al mateix tipus que s'ha presentat en aquest treball referit a la família troncal àmplia, i que coincideix amb el que habitualment s'ha utilitzat en els estudis sobre la franja pirinenco-cantàbrica (Caro Baroja, 1971; Douglass, 1977; Lisón Tolosana, 1971). Des del nostre punt de vista, aquest model presenta dos problemes principals:

El primer és que representa el grup familiar d'una forma estàtica. És com si es tractés d'una fotografia, en la que les persones o objectes que poden estar en moviment apareixen immòbils i suspesos en el temps. El cicle familiar queda així amagat: es representa un estadi d'ell que d'aquesta manera resulta privilegiat sobre els altres perquè, de fet, es considera el més important, puix que inclou el moment de transmissió del patrimoni a un hereu únic (Cf. Assier-Andrieu, 1981:33).

En segon lloc, el model reproduceix la *norma*, l'ideal cultural de quina ha d'ésser la composició del grup domèstic, independentment de la composició real que assumeixi. Els morts, els estats de solteria de l'hereu, els grups domèstics truncats per llur base o els de nova creació, no solen presentar-se com a variacions del model. No volem dir amb això que el particularisme subjacent a les pràctiques diferencials s'hagi de sobreposar i enfosquir els principis o regles pels quals es regeixen aquelles pràctiques, sinó que és necessari distingir de forma precisa tals principis de llur aplicació i no identificar una cosa amb l'altra.

Així doncs, el model de família troncal representa un aspecte ideal-normatiu de la cultura. Per això està descontextualitzat: és, per definició, atemporal i tendeix a idealitzar les relacions familiars. Com a model indica, de fet, les relacions familiars existents a l'interior del grup, alhora que deixa de representar els aspectes conflictius o injustos d'aquestes mateixes relacions o bé els sublima per legitimar-los.

Per això considerem necessari analitzar la composició dels grups domèstics troncal a partir dels sistemes de relacions més àmplis i complexos que els confereixen llur significació precisa. Les condicions socio-històriques particulars en les que es desenvolupa la pràctica social permeten descobrir la lògica de l'estructura familiar i de tot el conjunt de pràctiques relacionades amb la seva

reproducció. La divisió social del treball i els recursos disponibles situen els grups domèstics en un pla d'interrelació o exclusió, fonamenten les relacions de producció existents i, per tant, les condicions de reproducció del sistema.

Traducció: Oriol Romani

Bibliografia

ASSIER-ANDRIEU, Louis

1981 *Coutume et rapports sociaux. Étude anthropologique des communautés paysannes du Capcir*, Paris, Éditions du CNRS.

AUGUSTINS, Georges

1981 «Maison et société dans les Baronniees au XIXe siècle» a I. Chiva i J. Goy (dir.), *Les Baronniees des Pyrénées. Anthropologie et histoire, permanences et changement*, Tom I: Georges Augustins/Roland Bonnain, *Maisons, mode de vie, société*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales.

BERKNER, Lutz K.

1972 «The Stem Family and the Development Cycle of the Peasant Household: an Eighteenth Century Austrian Exemple», *American Historical Review*, 76:398-418.

1976 «Inheritance, land tenure and family peasant structure: a German regional comparison» a J. Goody, J. Thirsk i E. P. Thompson (eds.), pp. 71-95.

BESTARD, Joan

1980 «La historia de la familia en el contexto de las ciencias sociales», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 2:154-162.

BOURDIEU, Pierre

1962 «Célibat et condition paysanne», *Études rurales*, 5-6:32-125.

1980 *Le sens pratique*, Paris, Les Éditions de Minuit.

CARO BAROJA, Julio

1971 *Los vascos*, Madrid, Istmo.

(1978^s)

COLE, John W. i WOLF, Eric

1974 *The Hidden Frontier. Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*, Nova York, Academic Press.

COMAS D'ARGEMIR, Dolors

1978 *Familia y herencia en el Pirineo Aragonés*, Tesis de Doctorado, Universidad de Barcelona. Inédita.

1980 «Sistema d'herència i estratificació social: les estratègies hereditàries en el Pirineu Aragonès», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 2:25-55.

DOUGLASS, William A.

1977 *Echalar y Murélagu: Oportunidad y éxodo rural en dos aldeas vascas*, San Sebastián, Ed. Auñamendi.

FINE-SOURIAC, Agnès

1977 «La famille-souche pyrénéenne au XIXe siècle: quelques réflexions de méthode», *Annales*, 32: 478-487.

GOODY, Jack (ed.)

1958 *The Development Cycle in Domestic Groups*, Cambridge, Cambridge University Press.

GOODY, Jack, Joan THIRSK i E. P. THOMPSON (eds.)

1976 *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200-1800*, Cambridge, Cambridge University Press.

HABAKKUK, H. J.

1955 «Family structure and economic change in nineteenth-century Europe», *Journal of Economic History*, XIV:1-12.

LISÓN TOLOSANA, Carmelo

1971 *Antropología Cultural de Galicia. Moradas del vivir galaico*, (1974²) México, Siglo XXI eds.

MEDICK, Hans

1976 «The propo-industrial family economy: the structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism», *Social History*, 3:291-315.

VALENSI, Lucette

1977 *Fellah tunisiens. L'économie rurale et la vie des campagnes aux 18e et 19e siècles*, Paris, Mouton.

WOLF, Eric

1971 *Los campesinos*, Barcelona, Labor.